

IMRE SAMU „A SABÁC VIADALA MINT NYELVI EMLÉK” CÍMŰ
KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA
1956. JÚNIUS 19-ÉN

IMRE SAMU kandidátusi minősítése az „elmaradt ügyek” közül való volt. Ezen a néven — házi használatban — azokat a minősítési eljárásokat szoktuk emlegetni, amelyek a jelöltnek addigi tudományos munkáját tekintve már régen aktuálisak lettek volna, s részben technikai okok miatt, részben — s néha nem is kis részben — pedig a minősítendő kutatónak más irányú tudományos vagy tudományszervezési feladatai miatt tolódtak csak el, nemritkán évekig. Mikor ugyanis IMRE SAMU a TMB által kijelölt bíráló bizottság elé állt disszertációja megvédésére, már jelentős számú folyóirataikk és önálló közlemény bizonyította képességeit és szorgalmát; amelyeket részben a katonai szolgálata, majd fogsága és más természetű beosztásai előtti 5—6, részben pedig a nyelvtudományhoz való visszatérése óta eltelt 4—5 évben írt és jelentetett meg.

A dolgozat elbírálására kiküldött bizottság elnöke PAIS DEZSŐ akadémikus, a dolgozat két opponense pedig BENKŐ LORÁND és KÁLMÁN BÉLA volt, mindkettő a nyelvészeti tudományok kandidátusa. Rajtuk kívül a vitában még KNEZSA ISTVÁN akadémikus és NY RI ANTAL kandidátus, bizottsági tag szólalt fel. Hogy a dolgozat körül nagyobb vita nem alakult ki, noha a benne felvetett kérdés kényes is, komplex is, az a bizottsági tagok és a közönség részéről nem valamiféle közöny jele volt, hanem a dolgozatban foglaltakkal való egyetértése.

A dolgozat egy meglehetősen korai, XV. századi hosszabb verses emléküNKET, a *Szabács Viadalát* (IMRÉKNÉL *Sabác*, de a hagyomány és a vitában részt vevők szerint is a *Szabács* a helyesebb alak) mint nyelvi emléket veszi tüzetes vizsgálat alá és dolgozza fel monografikusan. Egy ilyen jellegű munka, ha jó, már magában is komoly teljesítmény és jelentős lépés a nyelvtudományban. Itt azonban nem csupán a feldolgozás volt a feladat, hanem még annak a korántsem közömbös kérdésnek megvizsgálása s — amennyire lehet — eldöntése is, hogy *hamisítvány-e* az emlék, amint ezt nagy súlyú szakemberek tartották sokáig s tartják ma is; vagy pedig eredeti, amely felfogásnak is megvoltak és megvannak a maga, az előbb említetteknel nem is súlytalanabb képviselői. IMRE SAMUNAK tehát kettős feladatot kellett vállalnia: a monografikus nyelvi feldolgozáson túl a hitelesség kérdésének tüzetes megvizsgálását is.

A dolgozatot ezért úgy kellett felépítenie, hogy mindkét követelménynek egyszerre megfeleljen. Ezért a bevezetőben a szerző részletesen előadja a nyelvemlék felfedezésének történetét s azóta megélt sorsát. Utána fakszimilét, betűhív közlést és valószínű egykorú olvasatot egyaránt ad, s mindehhez bő jegyzetanyagot, sőt külön fejezetben történeti és tárgyi magyarázatokat, ez utóbbiakban nemcsak az emlék megértéséhez, hanem a hitelesség kérdésének későbbi megvizsgálásához is sok anyagot gyűjtve össze és sorakoztatva fel. A következő, az emléket most már nyelvi szempontból feldolgozó részekben is különös gonddal ügyel arra, hogy az eredetiség eldöntésében majdan számba jöhető nyelvi jelenségek már itt kellő vizsgálatban részesüljenek. A hangtani és a helvesírási rész után kísérletet tesz az emlék nyelvjárásának lokalizálására, mégpedig lelőhelye, Csicsér környékére. Részletesen elemzi az emlék szókinését és alaktanát, majd a benne előforduló szerkezet- és mondattani jelenségeket, bő összehasonlító anyagot hozva egyéb, elsősorban szintén XV. századi emlékekből. Foglalkozik még a Szabács Viadalának mint versnek stilisztika i

poétikai és költői vonatkozásaival is. Végül pedig összefoglalja a történeti és nyelvi részekben szétszórta érveket az eredetiség kérdéséről, s körültekintő vizsgálat után elveti a hamisítás vádját, az emléket a XV. században írt hiteles eredetinek fogadva el.

Az opponensek örömmel üdvözlnek elsősorban *tárgyválasztását*, hiszen a vizsgált emlék fontos, mert régi (XV. századi); mert világi, ami ritka a sok egyházi mellett; mert nem fordítás, ami ritka a sok latinból fordított mellett; s mert vitatott hitelességű, aminek eldöntése történelmi és irodalomtörténeti szempontból is jelentős. De örömmel üdvözlnek *munkamódszerét* is, melyre a körültekintő történelmi elemzés, a részletező tárgyi magyarázás, a jó filológiai apparátus, a megbízható pontosság s végül a komplex jelleg, a rokon tudományok eredményeinek gondos felhasználása jellemző. Nem joggal említi BENKŐ LORÁND a jelölt érdeméül, hogy „volt türelme és erkölcsi ereje arra, hogy értekezését minden szempontból alaposan kiérlelje”, ami kiemeli a dolgozatot a sietve összecsapott munkáknak sajnálatosan szaporodó sorából. S így joggal állapítja meg KÁLMÁN BÉLA is, hogy a munka felette van az átlagos kandidátusi disszertációs színvonalnak.

Mint az opponensek megállapítják, a dolgozat nem pusztán eggyel szaporítja a már meglevő nyelvemlék-monográfiák számát, hanem igyekszik tovább fejleszteni és a tárgyhöz simulóvá alkalmazni magát a *műfajt* is. BENKŐ LORÁND opponens szépen és meggyőzően fejtegeti: a nyelvemlék-monográfiának az a feladata, hogy a nyelvemléket ágyazza bele a nyelv színkrón és diakrón rendszerébe, nem pedig az, hogy a nyelv általános diakróniáját vizsgálja a nyelvemlék feldolgozásának ürügyén. Örömmel állapítja meg, hogy IMRE SAMU jelentős lépést tesz munkájában e helyes módszer elérésére, ha néha kiütköznek is még belőle a másik módszer maradványai. Érdemül említi ezt hozzászólásában PAIS DEZSŐ is; szerinte is azokat a nyelvtörténeti kérdéseket kell vizsgálnia az ilyen munkának, amelyeket az illető emlék vet fel vagy magyaráz meg. Válaszában IMRE SAMU is még egyszer kifejti: helytelen lenne valamiféle sémát kidolgozni a nyelvemlék-monográfiákra, hiszen ami jó az első feldolgozásra, amely XI. századi emléket vizsgál, az kényszerubbony lenne arra a sokadikra, amelyik XV. századi emléket tárgyal.

KÁLMÁN BÉLA külön kiemeli a *komplex* módszer helyességét, s hangsúlyozza az emlékek és feldolgozásának irodalomtörténeti fontosságát. PAIS DEZSŐ a történelmi vonatkozások kidolgozását is fontosnak és sikerültnek tartja, pl. Várdai Simonról annak kinyomozását, hogy történelmi személy volt, sőt rokonságban volt az emléket megőrző Csicseri családdal. Válaszában IMRE SAMU rámutat: a komplex vizsgálatok e dolgozattal korántsem zárultak le, hiszen a részletes irodalomtörténeti feldolgozás — amelyhez a hamisítás vádja miatt nem volt kedvük eddig a kutatóknak — csak most vált lehetővé, s még emberére vár. — BENKŐ LORÁND sikerültnek tartja a nyelvjárási lokalizálásnak ugyancsak komplex módszerrel végzett kísérletét. Ajánlja még a valószínűleg szintén zemplén—abaúji nyelvjárást s időben elég közel eső Döbrentei-kódexnek és Szalkay-glosszáknak összehasonlító idevonását. Ezt válaszában IMRE SAMU helyesli; azt a másik összehasonlító vizsgálatot azonban, amely az emlékek latin eredetétől közvetlenül nem befolyásolt stílusát vetné egybe a fordításos, tehát közvetlen latin hatású kódexekével, már távolabbi, a mostani keretekbe nehezen férő feladatnak látja.

Tulajdonképpen, de még itt sem éles vita csak a *hitelesség* kérdése körül alakult ki. IMRE történelmi, nyelvi és irodalomtörténeti érvekkel igyekszik

ezt igazolni. Sikerült kimutatnia az emléekben foglalt eseményekről, hogy azok valóságosak vagy legalábbis valószínűek ; s talál olyan mozzanatot is köztük, amelyet ma már dokumentálni tudunk, de a feltett hamisítás korában még aligha ismerhettek. Eléggé valószínűsíti az emlék egykorúságát nyelve alapján is, hiszen a gondos összehasonlító tanulmányok nem egy eddig gyanúsnak tartott mozzanatra hoznak egykorú más forrásokból támogató adatokat. S meggyőző az az okfejtése is, hogy a feltett hamisító e jelenségek egyikét-másikát ismerhette volna ugyan már 1870 táján, de valamennyit így együtt aligha. Végül rámutat arra is, hogy az emlék verselése, amely sokáig egyedül állt e korból s ezzel gyanúok volt, az azóta történt egyéb felfedezések jóvoltából ma már nem példátlan a XV. századba helyezve sem.

BENKŐ LORÁND ezeket az eredményeket meggyőzőknek s megnyugtatóknak tartja, s így vélekedik KÁLMÁN BÉLA is. NYÍRI ANTALban azonban maradtak aggodalmak, talán nem is a hitelesség, csak a bizonyítási eljárás iránt. Felhívja a figyelmet arra, hogy a Döbrenteitől és másoktól kiadott nyelvemlékek már 1870 táján sok mindenben szolgálhattak hű utánzás alapjául, s hogy Jászay Pál tanulmánya a Régi Magyar Nyelvemlékek egyik kötetében már 1830—40 körül rámutat régi nyelvünknek sok olyan sajátságára, amely jellemzi a Szabács Viadalát is. Így szerinte a hitelesség nyelvészeti bizonyításában nem egy mozzanat közömbösül, vagy legalábbis még tovább vizsgálandó. — PAIS DEZSŐ ezzel szemben rámutat arra, hogy vannak az emlékek olyan nyelvi sajátságai, amelyek csak azóta felfedezettekével egyeznek. KNEZSA ISTVÁN pedig hangsúlyozza: az emlék helyesírása teljesen beillik a XV. századi világiakénak sorába, viszont — illetőleg: tehát — egyetlen XV. századi egyházi emlék helyesírásával sem egyezik. Az viszont, hogy e két típus között ilyen különbség van, 1870-ben már csak azért sem lehetett világos, mert egészen 1952-ig, KNEZSA összefoglalásáig nem tudtuk. Azt sem tartja valószínűnek, hogy a főleg latin oklevelekkel foglalkozó Véghely Dezső 150 soron át ilyen híven és egyenletesen tudta volna utánozni a XV. századi magyar folyóírást. Válaszában IMRE SAMU is rámutat arra, hogy Véghely, a hamisítás gyanúsítottja, kevéssé volt jártas a magyar emlékek és nyelvük ismeretében ; különösen nem ismerhette a XV. századi katonai terminológiát, hiszen ez az akkor ismert, főleg vallásos emlékekben nem szerepel ; s végül aligha ismerhette a kornak minden apró nyelvi sajátságát olyan tökéletesen és rendszeresen, ahogyan ez az emlékekben előtűnik. — NYÍRI ANTAL egyébként figyelemre méltó megjegyzéseinek tehát aligha sikerült megingatnia a hitelesség bizonyítását ; s egyébként is — mint PAIS DEZSŐ hangsúlyozta — a dolgozat jelentős tudományos teljesítmény maradna e kérdés végleges eldöntése nélkül is.

A másik némileg vitatott kérdés az volt: *eredeti fogalmazvány-e* az emlék e ránk maradt formájában, vagy pedig másolat. NYÍRI ANTAL az íráshibák alapján mindkettőt lehetségesnek látja s így egyiket sem bizonyítottnak. PAIS DEZSŐt a javítások ejtik gondolkodóba, melyek inkább az emlék fogalmazvány voltát mutatnák. KNEZSA ISTVÁN viszont nem tart furcsának bizonyos javításokat másolatban sem. IMRE SAMU válaszában rámutat arra, hogy a javítások, törlések és hibák száma viszonylag nem nagy, például a 2. lap két sűrű hasábjában mindössze 6—7 javítás van, ezek is főleg stiláris jellegűek. Szerinte a ránk maradt forma a szerzőnek a fogalmazvány után készült, leírás közben vagy után még némileg csiszolt saját másolata. Csak a betoldott rész látszik eredeti fogalmazványnak a benne levő elég sok javítás alapján.

Értékesek voltak azok a *kisebb*, főleg szótörténeti és alaktani kiegészí-

tések és helyesbítések, amelyekkel a két opponens s rajtuk kívül PAIS DEZSŐ is hozzájárult a dolgozat részleteredményeinek további csiszolásához. Ezeket az apróbb észrevételeket IMRE SAMU nagy részükben köszönettel elfogadta. Helyeselte BENKŐ LORÁNDnak azt az indítványát is, hogy az olvasatban több változatot vegyen föl egyenrangúként a kétes helyeken ; s helyállónak találta BENKŐnek azt a figyelmeztetését is, hogy a költői érték megítélésekor nem egyforma mértékkel mérte a Szabács Viadala és a Mátyás király haláláról szóló emlékdal szerzőjének rímeltető készségét. — Másutt viszont kénytelen volt rámutatni arra : a tendenciákat és az asszociatív magyarázható hangváltozásokat korántsem állítja oly élesen szembe egymással, mint ahogyan BENKŐ azt egy kevésbé szerencsésen fogalmazott mondat alapján gondolná róla.

Az opponensek kiemelték még a dolgozatnak kiérlelt, gondos és világos stílusát, dicsérték IMRE SAMUNAK a dolgozatban mutatkozó higgadt és tárgyilagos, józan hangú vitatkozó modorát. — S tegyük hozzá : a nem könnyű kérdésnek helyszíni vitája is ezen a hangon folyt le. A jó munka megbecsülése és az ellentétes vélemény tisztelete tükröződött mind az opponensek és a hozzászólók véleményén, mind pedig a jelölt válaszában. Itt persze ez nem volt különösebben nehéz.

A dolgozat és a vita alapján a kiküldött bizottság *egyhangúlag* javasolta, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság adja meg Imre Samunak a kandidátusi fokozatot. Az indoklás a következő volt : „A dolgozat a Szabács Viadala elnevezésű XV. századi nyelvemléknek igen alapos, módszerét és eredményeit tekintve mintaszerű monografikus feldolgozása. A nyelvemléknek sokat vitatott hitelességét a nyelveken kívül a történelmi, irodalomtörténeti stb. adatoknak és körülményeknek mindenre kiterjedő tüzetes és józan megvizsgálásával megnyugtatóan bizonyítja. A dolgozat megmutatja, hogy Imre Samu tárgyismerete és módszertani felkészültsége alapján kiváló sikerrel és más tudományágak számára is értékesíthetően képes egy ilyen sokfelé ágazó nyelvtudományi feladat megoldására ; sőt hasznosan továbbfejleszti munkájával nyelvtörténeti tudásunkat több ponton is.”

A vitából — a már felsorolt tárgyiakon kívül — alighanem joggal vonhatunk le egy *általánosabb* tanulságot is. Ma¹ a kandidátusi vitáknak és minősítéseknek két, eléggé élesen szétváló minőségi fokozata van : az egyik az aspirantúrárt végzett fiatal jelöltké, a másik az aspirantúrában kívüli, illetőleg a rövidített aspirantúrában (gyakorlatilag részben vagy egészben letett vizsgán, majd a disszertáció megvédésén) keresztülesett idősebbeké. Sajnos, a színvonalbeli különbség korántsem az aspirantúrárt végzettek javára áll fenn. Ez azt látszik mutatni, hogy a gyakorlati tudományos munkálkodás minden tanulóidőnél jobb nevelő. S ebből magától adódik a gondolat : ha a különbséget nivellálni akarjuk — s persze nem lefelé —, nem a gyakorlati munkában már kitűnteket kellene-e kiválasztani — akár intézményesen is megrövidített idejű — aspirantúra elvégzésére ahelyett, hogy az egyetemet frissen vagy csak nemrég elvégzetteket vesszük fel, majd avatjuk három év után kandidátussá, életüknek — habár gyakran korukhoz képest nem is rossz, de mégis rendszerint — *legelső* művével?!

A vitát összefoglalta :

Deme László
a bizottság titkára

¹ Az összefoglaló 1956. júliusában készült.